

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 35.072.2

Р.В. Алієв

кандидат юридичних наук, доцент

Енергодарський інститут державного та муніципального управління імені Р.Г. Хеноха "КПУ"

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ДОПОМОГУ В ТРУДОВОМУ Й ПОБУТОВОМУ ВЛАШТУВАННІ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ПІСЛЯ ЇХ ЗВІЛЬНЕННЯ

У статті проаналізовано проблеми формування ефективної системи соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, та визначено основні напрями надання допомоги таким особам, що сприятиме якнайшвидшому їх пристосуванню до умов соціального середовища та зниженню рівня рецидиву злочинів.

Ключові слова: установа виконання покарань, трудова діяльність, право на працю й побутове влаштування, соціальна адаптація осіб, які відбували покарання, соціальне середовище.

I. Вступ

Відповідно до Конституції України, утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Його виконання реалізується державою як через систему органів, так і через систему інституцій, які держава в законодавчому порядку наділяє відповідними повноваженнями.

Безперечно, право на працю зумовлене свободою трудової діяльності людини, вільним вибором нею місця й характеру праці (трудова спеціалізація). Людина може займатися будь-яким видом трудової діяльності, а може й не брати в ній участі, оскільки Конституція забороняє використання примусової праці. Природно, що за таких умов людина має право залишити роботу в тій чи іншій організації, перейти до іншої організації, займатися індивідуальною трудовою діяльністю, підприємництвом, будь-якою діяльністю, що не заборонена законом [1].

II. Постановка завдання

Мета статті – визначення й аналіз особливостей і процесу реалізації особами, звільненими з місць обмеження або позбавлення волі, права на працю й побутове влаштування після відбуття покарання.

III. Результати

Під правовим статусом засудженого традиційно розуміється сукупність суб'єктивних обов'язків, які покладаються на нього, і прав, якими він володіє впродовж відбування покарання. Слід зазначити, що правовий статус засудженого базується на загальному правовому статусі громадянина України.

Питання правового статусу засуджених висвітлювалися в працях багатьох вітчизня-

них дослідників, як В. Дрьомін, А. Зелінський, С. Стефанов, В. Трубніков, С. Фаренюк, В. Філонов, Ю. Чеботарьова, І. Шмаров. Закріплення правового положення засуджених означає встановлення меж і форм діяльності адміністрації органів і установ виконання покарань щодо забезпечення гарантій законності в їх діяльності при виконанні судових рішень [2]. Саме тому недостатня теоретична розробка правового статусу засуджених призводить на практиці до того, що реалізація їх прав ставиться в залежність від розсуду адміністрації установи виконання покарань [3].

Відповідно до ст. 156 Кримінально-виконавчого кодексу України, не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання адміністрація установи виконання покарань через територіальні органи внутрішніх справ і центри зайнятості населення вживає заходів щодо трудового й побутового влаштування засудженого за обраним ним місцем проживання [4]. В установах виконання покарань організуються курси підготовки засуджених до звільнення. Відповідно до чинного законодавства, інваліди першої та другої груп, а також чоловіки віком від шістдесяти років і жінки – від п'ятдесяти п'яти років у разі потреби та за їхньою згодою направляються у будинки інвалідів і престарілих. Неповнолітні, які позбавлені батьківського піклування, за необхідності направляються службами у справах неповнолітніх до шкіл-інтернатів або над ними встановлюється опіка чи піклування [5].

З метою сприяння особам, які звільнені від відбування покарання, у відновленні в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення їх до самостійного

загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, "Порядком взаємодії органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ та центрів зайнятості населення щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальній адаптації" (далі Порядок) передбачено досить чіткий порядок взаємодії органів і установ, покликаних сприяти вирішенню вказаних питань, а також порядок інформування про звільнених засуджених [6].

Відповідно до вищезазначеного Порядку, адміністрація установи виконання покарань не пізніше ніж за три місяці до закінчення призначеного строку покарання проводить бесіду із засудженим для визначення його намірів щодо місця проживання й працевлаштування після звільнення й надання необхідної допомоги у вирішенні цих питань. За підсумками бесіди від засудженого приймається заява відповідного змісту, яка після звільнення долучається до його особової справи.

Для перевірки можливості проживання засудженого до обмеження волі або позбавлення волі на певний строк після звільнення за обраним ним місцем проживання за три місяці до закінчення строку покарання надсилається повідомлення-запит до відповідного районного (міського) відділу (управління) внутрішніх справ. Повідомлення-запит надсилається, як правило, до територіального органу внутрішніх справ тієї місцевості, де засуджений проживав до взяття під варту (засудження) й де в нього збереглися родинні зв'язки.

У разі, якщо виникли об'єктивні обставини, які не дають змогу засудженому виїхати до населеного пункту або місцевості, де він проживав до взяття під варту (засудження), надсилається повідомлення-запит до територіального органу внутрішніх справ тієї місцевості, яку обрав засуджений для проживання після звільнення. При цьому в повідомленні зазначаються підстави обрання ним цього місця проживання.

У разі отримання від територіального органу внутрішніх справ інформації про відсутність можливості проживання засудженого за обраним ним місцем адміністрація повідомляє його про це й за погодженням з ним вживає заходів щодо направлення до іншого місця проживання.

Порядком встановлено, що за 20 днів до звільнення засудженого надсилається повідомлення про звільнення до відповідного територіального органу внутрішніх справ, а стосовно осіб, які звільняються від покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі у зв'язку із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким, – копія повідом-

лення до відповідного підрозділу кримінально-виконавчої інспекції. Стосовно засуджених, які на день звільнення не досягли вісімнадцятирічного віку, за 30 днів до звільнення додатково направляє повідомлення до відповідної служби в справах неповнолітніх органу місцевої виконавчої влади. Стосовно працездатних засуджених працездатного віку за 20 днів до звільнення надсилає повідомлення до міського (районного) центру зайнятості державної служби зайнятості тієї місцевості, яку вони обрали для проживання, для надання допомоги в їх працевлаштуванні відповідно до Закону України "Про зайнятість населення" від 01.03.1991 р. [7].

У разі звільнення засуджених від покарання достроково за встановленими законодавством підставами повідомлення надсилаються до відповідних державних органів не пізніше ніж через три дні після звільнення. Стосовно осіб, звільнених від відбування покарання умовно-достроково, також надсилається повідомлення до відповідної спостережної комісії. Стосовно осіб, звільнених від покарання на підставі акта про помилування, а також звільнених осіб, яким у період відбування покарання скорочено строк покарання на підставі акта про помилування, у повідомленнях обов'язково вказують номер та дату Указу Президента України, а також те, в якому вигляді здійснено помилування.

Перед звільненням засудженого з ним проводиться бесіда, під час якої додатково роз'яснюються положення Законів України "Про зайнятість населення" від 01.03.1991 р. [7] та "Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" від 17.03.2011 р. № 3160-УІ [8] щодо порядку отримання допомоги в трудовому й побутовому влаштуванні, а також порядку реєстрації за обраним ним місцем проживання та вручається йому під розпис відповідна пам'ятка (копія пам'ятки долучається до особової справи засудженого).

У разі надходження від територіального органу внутрішніх справ повідомлення про неприбуття звільненого до обраного ним місця проживання додатково направляє повідомлення до територіального органу внутрішніх справ, де ймовірна його поява, виходячи з анкетних даних засудженого.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.10.08 р. № 1385-р. було схвалено Концепцію соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк (далі – Концепція) [9] та розроблено План заходів щодо реалізації Концепції соціального захисту бездомних громадян до 2012 року, який затверджений розпорядженням Кабінету Міні-

стрів України від 05.11.08 р. № 1402-р. [10]. Відповідно до них, Міністерству праці разом з іншими центральними органами виконавчої влади необхідно розробити й подати в шестимісячний термін Кабінету Міністрів України проект плану заходів, спрямованих на реалізацію Концепції, схваленої цим Розпорядженням, на період до 2015 р. Концепція соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, спрямована на вирішення проблеми забезпечення реалізації прав і свобод людини й громадянина, визначених Конституцією України.

Протягом останніх років Україна діє в напрямі вдосконалення законодавства, зокрема щодо приведення його у відповідність із законодавством Європейського Союзу, що передбачає наближення українського суспільства до європейських стандартів життя. Трансформації в суспільстві, що відбуваються за останнє десятиріччя, спричинили підвищення рівня його криміналізації. Окремі особи, перебуваючи в скрутному, на їх думку, безвихідному становищі, вдаються до незаконних дій, виправдовуючи їх цим становищем та неможливістю гідно існувати в умовах, які створила для них держава.

На сьогодні не всі звільнені особи з місць позбавлення волі мають змогу проживати у власних житлових приміщеннях, влаштуватися на роботу. Близько третини з них мають проблеми психологічного характеру, майже половина – проблеми зі здоров'ям, унаслідок чого збільшується кількість бездомних, підвищується рівень безробіття, поширюються суспільно небезпечні хвороби тощо. Відсутність комплексної допомоги звільненим особам уповільнює їх реінтеграцію в суспільство та відновлення їх соціального статусу повноцінного члена суспільства, трудового колективу, родини, що призводить до втрат людського ресурсу на ринку праці, оскільки переважна їх частина – це працездатні громадяни.

Щороку з установ виконання покарань звільняється близько 50 тис. осіб. Зокрема, протягом 2007 р. було звільнено 48,8 тис. з них близько однієї тисячі втратили соціальні зв'язки, майже три тисячі не мали робітничої спеціальності, приблизно три тисячі не забезпечені житлом. Для вирішення проблем звільнених осіб у 2003 р. прийнято Кримінально-виконавчий кодекс України [5] та Закон України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" від 17.03.2011 р. № 3160-VI [8], у яких передбачено здійснення соціального патронажу стосовно таких осіб, та інші нормативно-правові акти, що регулюють питання підготовки до звільнення засуджених осіб, діяльності центрів соціальної адаптації та спо-

стережних комісій. Однак робота з організації їх виконання не мала системного характеру й не дає потрібних результатів.

Повертаючись до Концепції соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, треба сказати, що її метою є формування ефективної системи соціальної адаптації звільнених осіб і визначення основних напрямів надання допомоги таким особам, що сприятиме якнайшвидшому їх пристосуванню до умов соціального середовища й зниженню рівня рецидиву злочинів.

Основні завдання Концепції такі:

- розроблення механізму співпраці центральних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування у наданні допомоги звільненим особам;
- забезпечення функціонування мережі центрів соціальної адаптації звільнених осіб і створення спеціальних гуртожитків;
- забезпечення належного рівня проведення виховної роботи із засудженими, запобігання вчиненню ними нових злочинів;
- розвиток партнерських відносин з недержавними й міжнародними організаціями, які проводять роботу зі звільненими особами, поширення їх досвіду, а також запровадження заохочення діяльності в Україні зазначених організацій;
- поліпшення якості надання соціальних послуг звільненим особам;
- удосконалення законодавства з питань соціальної адаптації звільнених осіб.

Шляхами подолання проблеми щодо реалізації прав осіб, звільнених з місць обмеження або позбавлення волі, на працю й побутове влаштування після відбуття покарання, на наш погляд, можуть бути:

1) ресоціалізація засуджених в установах відбування покарань та їх підготовки до звільнення, а саме: проведення серед осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо їх прав і гарантій, можливостей життя після звільнення з місць позбавлення волі; організація професійно-технічного навчання осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, з урахуванням потреб ринку праці; забезпечення засуджених робочими місцями; своєчасне виявлення й лікування захворювань; недопущення втрати документів, що посвідчують особу й підтверджують громадянство, під час проведення досудового слідства та своєчасна їх видача перед звільненням з місць позбавлення волі; життєвих заходів щодо запобігання відчуженню житла осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, без

їх згоди; розширення впливу на засудженого його сім'ї, утворення при установах виконання покарань комітетів родичів; забезпечення спеціалізованої (післявузівської) підготовки персоналу установ виконання покарань;

2) соціальний супровід і соціальний патронаж звільнених осіб, а саме: вдосконалення системи соціальної адаптації звільнених осіб; сприяння у працевлаштуванні звільнених осіб; сприяння недержавним організаціям у провадженні діяльності, пов'язаної з вирішенням проблем звільнених осіб, а також вивченні їх досвіду й подальшому його застосуванні; підвищення рівня медичного обслуговування звільнених осіб (хворих на туберкульоз, ВІЛ/СНІД тощо), зокрема за направленням установ і закладів соціального захисту для звільнених осіб і бездомних громадян; розроблення інформаційно-просвітницьких програм з питань профілактики туберкульозу, ВІЛ/СНІДу серед звільнених осіб і недопущення дискримінації ВІЛ-інфікованих, у тому числі в сфері праці; здійснення заходів щодо поліпшення роботи спостережних комісій; залучення волонтерів до роботи зі звільненими особами;

3) оптимізація мережі центрів соціальної адаптації й спеціальних гуртожитків і забезпечення їх функціонування з урахуванням фінансових можливостей і регіональних потреб;

4) поліпшення якості надання соціальних послуг звільненим особам, а саме: визначення основних форм і методів соціальної роботи зі звільненими особами; впровадження інноваційних методик під час проведення роботи зі звільненими особами; введення в навчальні плани вищих навчальних закладів, що готують соціальних педагогів, соціальних працівників і фахівців із соціальної роботи, спеціального курсу з питань соціальної адаптації звільнених осіб та надання їм соціальних послуг; вивчення проблемних питань звільнених осіб;

5) удосконалення законодавства, а саме: вивчення законодавства інших держав із зазначеного питання; внесення змін до законодавства, зокрема в частині вдосконалення системи соціальної адаптації звільнених осіб;

6) запобігання злочинності, а саме: організації соціальної роботи серед осіб з наркотичною й алкогольною залежністю, а також осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах і можуть бути схильні до такої залежності (безпритульні діти, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, жінки, які постраждали від насильства в сім'ї, безробітні та інші); розвитку мережі закладів, які надають соціально-медичні, психологічні й юридичні послуги з метою змен-

шення ризику інфікування ВІЛ/СНІДом та добровільного тестування на ВІЛ/СНІД.

IV. Висновки

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити такі висновки: реалізація Концепції неодмінно має здійснюватись шляхом, поперше, розроблення плану заходів щодо соціальної адаптації звільнених осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, на період до 2015 р. та забезпечення його виконання; по-друге, вивчення досвіду конституційного регулювання суспільних відносин у країнах Європейського Союзу щодо реалізації права на допомогу в трудовому й побутовому влаштуванні після звільнення осіб, засуджених до позбавлення волі.

Список використаної літератури

1. Конституція України. – Х. : Веста ; Ранонок, 2006. – 64 с.
2. Стефанов С.О. Деякі аспекти правового положення засуджених в Україні / С.О. Стефанов // Погляди на перспективу гуманітарного розвитку: крізь призму української точки зору: збірка творів з прав людини в Україні. – Одеса : Юридична література, 1999. – С. 49.
3. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини) / [О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 91.
4. Кримінально-виконавче право України : підруч. для студ. юр. спец. вищ. навч. закл. / [за ред. проф. А.Х. Степанюка]. – Х. : Право, 2006. – 256 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець; [за заг. ред. А.Х. Степанюка]. – Х. : Одиссей, 2005. – 560 с.
6. Спільний Наказ ДДУ ПВП, МВС України та Міністерства праці та соціальної політики України "Про Порядок взаємодії органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ та центрів зайнятості населення щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальної адаптації" від 12.12.2003 р. № 250/1562/342 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
7. Закон України "Про зайнятість населення" від 01.03.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14. – Ст. 170.
8. Закон України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" від 17.03.2011 р. № 3160-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

9. Концепція соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк: затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.10.2008 р. № 1385-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: \ www.rada.gov.ua..

10. Концепції соціального захисту бездомних громадян до 2012 р.: затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 1402-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2013.

Алиев Р.В. Реализация права на помощь в трудовом и бытовом обеспечении лиц, осужденных к лишению свободы, после их освобождения

В статье проанализированы проблемы формирования эффективной системы социальной адаптации лиц, освободившихся из мест лишения свободы, определены основные направления предоставления помощи таким лицам, что будет способствовать скорейшей адаптации их к условиям социальной среды и снижению уровня рецидивной преступности.

Ключевые слова: учреждения исполнения наказания, трудовая деятельность, право на труд и бытовое обеспечение, социальная адаптация лиц, которые отбывали наказание, социальная среда.

Aliyev R. Realization of the right to assistance in the employment and living arrangements of persons sentenced to imprisonment, after their release

The article analyzes the problem of forming effective social adaptation of persons released from prison and identified key areas to assist such persons to facilitate their speedy adaptation to the conditions of the social environment and reduce recidivism.

According to the Constitution of Ukraine, to affirm and ensure human rights and freedoms is the main duty of the state. Its implementation is being realized by the state through the system of bodies, and through a system of institutions, which the state in the law empowers the relevant powers.

Undoubtedly, the right to work due to the freedom of employment rights, the free choice of the place and nature of work (job specialization). A person can engage in any kind of work, but may not take part in it, because the Constitution prohibits the use of forced labour. Naturally, under such circumstances, the person has the right to leave the work in that organization moving to another organization, engaged in individual labor activity, enterprise, any other activity not prohibited by law.

With the purpose of assisting persons who have been exempted from serving the punishment, in restoring the social status of a full member of society and their return to a self-conventional socio-normative life in society "Procedure of interaction between the authorities and penal institutions, territorial bodies of internal Affairs and centers of employment of the population on the granting of persons who have been exempted from serving the punishment, assistance in employment and living arrangements of social adaptation" (hereinafter the Order) provides a clear procedure for interaction of the bodies and institutions, which are designed to facilitate decision these issues, as well as the procedure for informing about the discharged prisoners.

According to the above Order, the administration of institution of execution of punishments not later than three months before the end of their sentence has a conversation with the convicted person for definition of his intentions concerning residence and employment after release and the provision of necessary assistance in solving these issues. As a result of negotiations from a convict is accepted application of the respective content that after the dismissal attached to his personal case.

Key words: penal institutions, employment, the right to work and residential accommodation, the social adaptation of persons serving sentences, social environment.